

Alexandru GAFTON | Știința colaborativă
(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”,
Iași)

Abstract: (Collaborating in Science) Although the search for truth and the results of this very process are profoundly undemocratic, the whole struggle increasingly requires an environment characterized by “sociality”. Since the human knowledge extends and deepens itself, becomes more accurate and more specialized, and tends to transgress the limits of the scientific fields, the collaborative effort seems to be the necessary solution for achieving solid results and, consequently, genuine scientific progress.

Keywords: collaborating, specialization, truth, science, knowledge

Rezumat: Deși procesul de căutare a adevărului, dimpreună cu rezultatele acestuia, sunt profund "nedemocratice", întregul travaliu impune tot mai intens o cerință de "socialitate". În condițiile în care cunoașterea umană se extinde și aprofundează, devine mai acurată și mai specializată, totodată arătând nevoia de a transcende limitele disciplinelor, efortul colaborativ apare a fi soluția necesară.

Cuvinte-cheie: colaborare, specializare, adevăr, știință, cunoaștere

Motto: „Radical changes in data, methods and theory are upon us. The future of the discipline will depend on responses to these changes: either the field turns in on itself and atrophies, or it modernizes, and tries to capitalize on the way language lies at the intersection of all the disciplines interested in human nature.”

(Levinson, St.C., Evans, N.)

Mulțumesc organizatorilor Conferinței și în special colegului Bogdan Țăra pentru onoranta invitație de a expune câteva gânduri în fața acestei distinse adunări.

În ultimul deceniu am avut ocazia de a cunoaște destul de bine activitatea multor colegi din țară, precum și a instituțiilor din care fac parte aceștia. Mi-au atras atenția îndeosebi elementele de decalaj, de specificitate, dar și anumite elemente de comunitate în ceea ce privește concepția asupra a ce este, cum este și cum poate fi făcută cercetarea științifică. Considerând această chestiune de importanță primordială în activitatea noastră și fiind cu deosebire preocupat de ea, sper că aspectele pe care vi le aduc în atenție coincid întrucâtva cu cele la care înșivă reflectați.

*

1. Plec de la premisa că existența eficientă a organismelor – fie biologice, fie sociale – necesită armonia lor structural-funcțională și acomodarea la mediu, fapt pe care îl consider valabil și pentru activitatea pe care o numim *știință*. Aceasta este un proces complex de cunoaștere și reflectare obiectivă a realității – așa cum este ea percepută de simțuri, reflectată prin cogniție și exprimată prin limbă. Întrucât ființa umană nu deține dotările necesare nici la nivel senzorial, nici la nivel rațional-cognitiv, nici la nivel lingvistic, pentru ca procesul să se împlinească întocmai și în concordanță cu datul realității, cunoașterea și înțelegerea întocmai rămân un țel rezonabil, chiar dacă sever îngreunat de datul biologic. Fără a căuta ceva anume, urmărind realitatea așa cum este – spre a pătrunde structura și funcționarea părților și a întregului, și a înțelege devenirea organică și sistemică a acestora –, cercetătorul nu poate fi interesat de decupaje, fie și în care „totul se ține”, sau de coerența construcției teoretice, ci, în primul rând și fundamental, de aflarea adevărului despre realitate. Alternând constant perspectivele microscopică și macroscopică, sincronică și diacronică, statică și dinamică, apoi metodele inductivă și deductivă, și ținând seamă de caracterul colaborativ-concurențial al elementelor științei, se pot obține – în pofida inerentelor dificultăți – premisele optime care permit a se tinde constant și neabătut în această direcție, evitându-le pe celelalte.

2. Precum comunicarea – a cărei speță este – limba are ca dat fundamental caracterul biologic-social. Temeiurile comunicării lingvistice, așadar, se află în afara limbii, apariția, existența, persistența și uzurile acesteia neputând fi judecate pierzându-se din vedere fundamentul și rosturile tranzacționale ale limbii. Deși lingvistica a tânjit dintotdeauna după autonomie, de demonstrat era doar că ea este o știință dotată cu obiect și capabilă să construiască metode și instrumente adecvate acestuia. Neapartținându-i obiectul în totalitate, o cercetare lingvistică acurată nu se poate lipsi de celelalte perspective asupra obiectului. Acestea înseamnă că atât la nivelul ei conceptual-abstract – ca set de principii științifice constitutive –, cât și la nivel funcțional-concret – ca metodă aplicată de cercetare – lingvistica ar trebui nu doar să se acomodeze continuu la obiectul la care se referă – privindu-l ca pe un organism dinamic –, dar și să se adapteze la teoriile generale și speciale din științele conexe, spre a putea evolua, cu consecința creșterii adecvării ei la realitate și a acurateței ei structural-funcționale și metodologice. De aceea observația, analiza și reflecția au a cuprinde mai întâi cadrul concret, constituit și dat de realitate, apoi entitatea în alcătuirea sa și în conexiunile sale cu organismul sau sistemul a cărui parte este, la fiecare pas având în vedere elementele de teorie, de metodă și mijloacele domeniului, în relație cu cele ale domeniilor sub- și supraordonate.

3. Primul lucru care necesită o privire atentă se referă la condițiile de existență și manifestare a materialului supus cercetării. El oferă cunoaștere prin răspunsurile pe care le dă, însă doar relativ, căci materialul este produs al unui cadru și al unor condiții obiective și particulare.

3a. O cercetare aplicată la vechile texte românești, de pildă, necesită înțelegerea prealabilă a câtorva chestiuni fundamentale, întrucât decurg din esența contextului în care au fost produse aceste texte. În primul rând, textele vechi atestă din plin acțiunea, cu intensități diferite – atât în sine, cât și la nivelul diferitelor arii cultural-religioase și politice –, dinspre contextele cultural și cultural. Apoi, este necesară diferențierea unui text religios de unul laic, în virtutea constrângerilor diferite ca tip, număr și intensitate, cărora cele două tipuri de texte aveau a le face față, după care le exercitau. În al treilea rând, este important de știut dacă avem a face cu o traducere sau cu o compilație. Dacă este o traducere, este de știut dacă aceasta are una sau mai multe surse. Constituind traducerea un spațiu și un act în care o limbă devine în mod inerent model, iar cealaltă își caută soluții de a exprima conținuturi și forme, o traducere cu o sursă poate dezvălui incapacitatea traducătorului de a găsi soluții consecvente cu limba brudie, în vreme ce una având mai multe surse deja implică în mod necesar înțelegerea faptului că textul nu este tocmai sacru, sensul devenind mai căutat decât litera. În cazul compilației, libertățile pot fi mai mari și cu creșterea implicită a amestecului modalităților de edificare a textului. În sfârșit, poate cel mai important lucru este necesitatea de a ține seamă de faptul că în secolele al XVI-lea – al XVII-lea încă nu exista o normă literară, că ea abia se crea, tocmai prin astfel de acte culturale și lingvistice.

Din cele ce preced decurg numeroase consecințe pentru orice analiză, deoarece înțelegerea acestui set de elemente-cadru va determina în mod fundamental orice judecată s-ar aplica respectivelor texte și ar modula concluziile ce decurg în mod firesc din acele judecăți. O secvență precum „ceia ce *se postescu* cu cea ce nu *postesc*” (în textul slavon, particula reflexivă *-se* apare pe ambele poziții) ar trebui să învețe despre ciocnirea normei lingvistice cu modelul străin și o anumită rezistență a celei dintâi față de o eventuală încercare de creare a unei norme literare urmând modelul străin în acest punct (contrazicând norma lingvistică, dar și sistemul). Faptul că astfel de forme apar în mai multe locuri din mai multe texte constituie un act de oscilație care arată permisivitatea traducătorilor bilingvi (ajunși în situația de a importa destule elemente din limba-sursă sau de a crea inspirați de limba devenită model). Mai important, însă, este că amploarea procesului este direct proporțională cu starea de incipiență a aspectului literar. Fiind în formare, acesta este destul de maleabil între anumite limite, astfel de inconsecvențe reflectând tocmai faptul că aspectul literar era în proces de constituire. Existența, la scriitori, a unor eforturi conștiente de comportament consecvent și regulat nu are forța și capacitatea de a atesta existența unei norme literare, ci doar strădania voită de a le constitui și conștientizarea căilor pe care se poate împlini acel deziderat. De aceea, precum în

cazul oricărei culturi aflate în acest stadiu, textele vechi românești trebuie privite ca rezultat al unui set de constrângeri: un aspect literar neformat, dar în formare, era nevoit să-și găsească forța de a cuprinde și reda întocmai texte având conținuturi complexe și exprimate în formele superioare ale unor limbi cu aspect literar exersat.

3b. Tot în același context, un caz semnificativ este cel al transcrierii fonetice. Cercetarea vechilor texte românești arată că acestea sânt bogate în felurite inconsecvențe, nu doar la nivelul întregului corpus de texte al secolului al XVI-lea sau al XVII-lea, de pildă, dar chiar la același autor, în aceeași lucrare, pe aceeași pagină, pe același rând. Situația este dată de aceeași stare de inexistență a unui aspect literar clar conturat, relativ bine normat, și beneficiind de o practică stabilizată a scrierii. Aceste texte aparțin perioadei în care practicile culturale încă nu decupaseră din norma lingvistică o normă literară, în plus, trecerea limbii pe hârtie aducea cu sine manifestarea oscilațiilor, a diferențelor din sânul normelor regionale și dintre normele lingvistice regionale. Acceptând că – în cadrul aceluiași norme lingvistice regionale și locale – există variații caracteristice oricărei norme lingvistice naturale, apoi diferențe de cunoaștere și inconsecvențe în aplicarea normelor grafice, se înțelege că instabilitățile care însoțesc procesul de constituire a normei literare și a notării acesteia sunt caracteristice felului în care funcționează normele lingvistice naturale, dominate mai degrabă de uzuri cutumiare decât de norme propriu-zise. Înțelegerea acestui fapt are a duce la asumarea necesității ca, în procesul de transcriere a unor astfel de texte, să se aplice în chipul cel mai firesc modalități diferențiate de transcriere, în funcție de situațiile particulare reprezentate de textele concrete. Un astfel de proces înseamnă că textele se aduc la norma de transcriere doar în măsura coincidenței celor două în sfera realității și numai după ce norma de transcriere se constituie exclusiv pe baza observării atente a textelor. Altminteri, normele preced sau mutilează textele și au în vedere mize plasate în afara domeniului științific.

3c. Se înțelege că textele prezintă grade diferite de relevanță, ele fiind reprezentative în măsura în care au capacitatea de a reflecta stări concrete, eventual procese, ale limbii, din spații și timp. Faptul că textele reflectă o realitate fărâmițată înseamnă în primul rând că acea realitate era fărâmițată. Totodată, însă, aceasta înseamnă și că nu se pot extrage concluzii de prea mare generalitate atunci când cercetarea operează pe baza unor grupuri restrânse de texte. O analiză a unui text este un proces de inducție, iar rezultatele unei inducții corect executate au o validitate copleșitoare. Tăria acestei forțe, însă, decurge din îngustimea ariei din care se extrage și pe care o reflectă. Așadar, o analiză competentă a cinci texte coresiene va putea oferi concluzii de mare autoritate și încredere în ceea ce privește textele coresiene, cel mult o eventuală normă coresiană, dar nu va putea fi extrapolată asupra nici unui alt text din epocă fără a comite astfel o gravă eroare metodologică, cu toate consecințele unui astfel de act.

4. Cel de-al doilea lucru pe care aş vrea să-l aduc în atenție ține de relația lingvisticii cu alte domenii ale științei.

4a. Deși lingvistica este interesată în mod firesc de sunet, ca realitate lingvistică, ea nu poate ignora unele dintre trăsăturile fizice ale sunetului și nici modalitățile fiziologice de producere ale acestuia. A prelua termeni precum *timbru*, *intensitate*, *labialitate* etc., fără a-i folosi împreună cu porțiunea domeniilor cărora îi aparțin, ar fi un efort fără finalitate. Tot astfel, deși nu toate limbile gramaticalizează toate perspectivele, cercetarea lingvistică nu poate trece cu vederea situațiile în care apar modalități lingvistice de exprimare a unor astfel de perspective. Dar nici nu le poate cerceta cum se cuvine de una singură sau exclusiv cu mijloace proprii și neluând în seamă teoriile și explicațiile din alte domenii cu privire la acele situații.

4b. Având în vedere conjuncția dintre inepuizabila varietate a realității și nevoile de cunoaștere, s-ar crede că orice cercetare este necesară și poate fi oricând făcută. În fapt, și la acest nivel există constrângeri firești, care ne arată că ordinea realității se impune și științei, că știința trebuie să preia ordinea realității. De pildă, sintezele nu pot preceda monografiile, așa cum concluziile nu pot fi emise înainte de a exista materialul și cercetările din care s-ar extrage acele concluzii. O bună cunoaștere a unui domeniu are drept marcă de încredere mai degrabă capacitatea de a identifica temele reale ale aceluiași domeniu, decât a desfășura corect un anumit tip de cercetare. Dincolo de faptul că anumite teme nu pot fi tratate în mod adecvat în perioade în care, în prealabil, nu au fost lămurite alte teme, este de reținut că temele trebuie să decurgă din relația dintre nevoile domeniului, posibilitățile acestuia și, desigur, capacitățile materialului concret din care se extrage tema. Astfel, o temă precum *Retorica în Codicele Voronețean*, de pildă, ar fi aberantă, căci respectivul text nu poate oferi răspunsuri în acel plan. *Retorica Faptelor Apostolilor* sau a *Epistolelor* este o altă temă, iar materialul care permite într-adevăr o astfel de cercetare nu poate fi constituit de *Codicele Voronețean*. La fel ar fi analiza unei prepoziții, de pildă, dintr-un text vechi, fără a înțelege că, acolo, respectiva prepoziție era o banalitate sau că ea este doar rezultatul unei soluții de traducere, care nu permite realmente și nici nu necesită interpretări stilistico-retorice sau pragmatice. În sfârșit, în aceeași situație s-ar afla o analiză gramaticală care ar trece prin elaborata rețea a gramaticii actuale materialul oferit de limba veche, deoarece, dincolo de fireștile elemente de comunitate, instrumentul elaborat cu câteva sute de ani mai târziu este adecvat realității la care se aplică în primul rând deoarece decurge din aceasta, el nefiind un dat atemporal și universal, ci, cel mult, o modalitate suplă de a privi și analiza, eventual înglobând suficiente elemente și coborând până la nivele de largă generalitate.

4c. Exemplar în ceea ce privește formularea de teorii majore și de elemente de doctrină, ținând seamă de perspectivele altor domenii de cercetare, este cazul teoriei bazei de articulație, a lui A. Philippide (de altfel, savantul ieșean utilizează – nu doar din abundență, dar în modalități foarte concrete și aplicate – concepțiile filozofilor și

oamenilor de știință din vremea sa și din secolele anterioare). În concepția lui A. Philippide, aceasta este un factor de prim rang, de ordin structural-biologic. La interiorul unei comunități, baza de articulație este cea care determină constelația limbii și modalitățile ei concrete de a exista și de a se manifesta. Ea este lesne perceptibilă la contactul cu o altă limbă, când impune și determină realizările lingvistice ale vorbitorului, nepermițându-i acestuia un comportament lingvistic identic cu cel al vorbitorului nativ al acelei limbi. Neputând nega această realitate, cei care au respins teoria bazei de articulație au trecut aceste realizări pe seama *deprinderilor articulatorii*. Dar A. Philippide are în vedere și deprinderile, însă arată că ele sunt generate de exercițiul constant și îndelungat al factorului primordial – baza de articulație –, deprinderile fiind un factor derivat, de tip funcțional-social. În epoca apariției și creșterii darwinismului, A. Philippide era deosebit de atent în a distinge factorul structural, darwinist, de cel funcțional, lamarckist, fără a nega pe vreunul, fără a le acorda roluri disproporționate în raport cu ceea ce constituiau ele ca urmare a reflectării realității de către știință. Este o situație în care un lingvist ține seama de detaliile unor teorii valide dintr-un domeniu supraordonat sau fundamental în raport cu lingvistica. Indiferent de aparenta coerență a teoriei lingvistice, privite în sine și izolat, și de aparentul eclectism, întrucât lingvistica nu este o entitate separată și lipsită de orice conexiune cu celelalte, dimpotrivă, aceasta nu poate afla adevărurile pe care are a le înțelege și exprima decât în conjuncție cu alte științe.

5. Un organism poate fi studiat sub aspect anatomic, structural, și sub aspect fiziologic, funcțional. Astfel se pot identifica celule, țesuturi, organe, aparate, sisteme de diferite tipuri, având diferite funcții. Chiar dacă această perspectivă are baze în realitate, nici celula, țesutul sau organul, nici sistemul circulator sau doar subcomponenta sa venoasă, ori aparatul locomotor sau sistemul osos nu au existență funcțională în afara întregului pe care dimpreună îl constituie și servesc, caracterul sistematic și integrat implicând cu necesitate dependența structural-funcțională a elementelor de complexul căruia îi aparțin. Așadar, examinarea bacteriei, a insectei, a corpului ceresc, a verbului, a comportamentului social, a curentului de gândire este vitală pentru știință și se face în scopul înțelegerii ca atare a acelu element – parte integrantă a unui sistem –, dar nici elementul, nici sistemul care îl înglobează nu există în izolare, însăși existența lor datorându-se forțelor concurențiale-colaborative care guvernează întreaga realitate. De aceea, studiul unei părți nu are finalitate în sine și nici utilitate reală dacă ignoră apartenența părții studiate la un întreg și dacă se concepe pe sine ca nefăcând parte dintr-un ansamblu de studii. Desigur, nevoile de moment ale etapei cer descrieri acurate ale stărilor realității cercetate, dar acestea nu aduc nimic dacă nu aduc înțelegerea faptului că, dincolo de atribute și de funcțiuni, realitatea aceea este complexă, integrată, dinamică și devenindă, deci construcția gnoseologică nu poate ignora structura funcțională a realității pe care încearcă a o cerceta, descrie și înțelege.

Pe măsură ce cunoașterea avansează, ea capătă întinderea și profunzimea realității cunoscute. Caracterul vast și profund al realității impune împărțirea cercetării acesteia pe domenii, iar caracterul organic al realității impune colaborarea. Dat fiind că diferitele domenii reflectă, în centrul lor, varietatea realității, iar la periferii, interconexiunile elementelor varietății, dar și că limitele biologice ale ființei umane au fost de mult depășite de dezvoltările ei intelectuale, poate că soluția abordării științifice a realității nu se află în reunirea disciplinelor, ci a oamenilor. Perspectiva mai multor domenii, privite deopotrivă ca obiecte și ca instrumente, racordate colaborativ, poate genera perspectiva combinată pe care acele domenii o oferă, în cadrul unei imagini acurate a realității, în cele din urmă științele fiind în primul rând instrumente ale cunoașterii.

Producția și acumularea, timp de 2500 de ani, de știință și de cunoaștere au crescut cantitatea de cunoștințe, asimilarea acestora continuând a fi condiția necesară pentru a ajunge la cuprinderea științifică a realității. Faptul nu era posibil pentru o singură minte nici măcar în vremea lui da Vinci, dar se ajunsese la înțelegerea nevoii imperioase de ‘universalitate’. Întrucât, cum am văzut, buna stăpânire a unui domeniu este marcată de capacitatea de a-i identifica temele reale, iar aceasta nu are drept condiție suficientă cunoașterea exclusivă a acelui domeniu, rezultă că adevărata nevoie o constituie înțelegerea sistemică și organică a realității (adică așa cum este ea), depășind segregarea științelor în conformitate cu decupajul obiectelor, metodelor și instrumentelor, indus de proiecția umană sub imperiul posibilităților omului de a aborda o realitate complexă.

În zilele noastre, paradoxal, creșterea numerică a comunității științifice nu este însoțită de coagularea acesteia și de circulația intensă a ideilor, ci are drept pandant fărâmițarea ei. Starea nu este benefică științei, deoarece energiile mari și de calitate nu vin din numărul celulelor dispartate, ci din coeziunea colaborativă a acestora. În condițiile nemodificării modalităților de organizare și funcționare ale creierului uman și ale menținerii capacităților de stocare și asociere ale acestuia, soluția ar putea veni din frecventarea asiduă a literaturii științifice și de filozofie a științei, de calitate, în conjuncție cu trecerea de la proiectele individuale la cele colective. Elaborarea unei lucrări pe o temă, de exemplu, este de neconceput sau o inutilitate fără cunoașterea exhaustivă măcar a monografiilor și a scrierilor teoretice care tratează acea temă, și, indispensabil, a unei cantități cel puțin relevante de material din care decurge tema. La acestea se adaugă, cu aceeași necesitate, perspectivele conjuncte ale altor științe, de o mai mare generalitate.

Schimbarea ar putea fi facilitată și de înțelegerea faptului că, în știință, lucrurile stau așa cum stau indiferent de dorințele sau de opiniile indivizilor sau ale grupurilor, adică știința nu este democratică și nici pe departe ochlococratică, ci o formă rafinată de aristocrație spirituală și, adesea, de tiranie luminată.

Faptul că instrumentul real și eficient poate deveni factor de dezvoltare a entității al cărei instrument este apare vădit în cazul limbii și al lingvisticii. Așa cum

limba este organ și instrument, tot astfel lingvistica este știință și instrument. Această dualitate are potențial coevolutiv, căci limba, la contactul cu orice realitate, și lingvistica, la contactul cu orice știință, devin factori. Limba nu doar formulează și comunică, așa cum lingvistica nu doar constată și expune. Ambele sunt reflexii care îndeamnă la reflecție. De aceea, în chipul în care organismele funcționează optim dacă răspund solicitărilor mediului în care există, corelându-și nevoile cu acesta, tot astfel științe precum lingvistica nu au a se ocupa de sine decât spre a-și acomoda metodele și instrumentele la obiect, ele funcționând mai bine dacă se aplică obiectului și colaborează între ele, natura lor indicând un destin simbiotic.